दक्षिण आशियाई राजकारणाच्या संदर्भात भारत-मालदीव द्विपक्षीय संबंधातील स्थित्यंतरे

डॉ. सुखदेव एस. उंदरे सहाय्यक प्राध्यापक राज्यशास्त्र अधिविभाग शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रस्तावना :

भारत आणि मालदीव हे आशिया खंडातील भू-राजकीय दृष्ट्या अतिशय महत्त्वाचे स्थान असणारे देश आहेत. विशेषत: दक्षिण अशियातील उभय देशांची भूराजकीय स्थिती व राजकरण हे केवळ आशिया खंडातीलच नव्हे तर संपूर्ण जगाच्या राजकारणाला प्रभावित करणारे आहे. उभय देशांदरम्यान भाषिक, सांस्कृतिक, धार्मिक आणि व्यावसायिक अशा विविध स्तरांवरील अतिशय जवळचे, सौहार्दपूर्ण आणि बहुआयामी स्वरुपाचे संबंध प्रस्थापित झाल्याचे ऐतिहासिक अवलोकनातून स्पष्ट होते. १९६५ मध्ये स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर मालदीवला मान्यता देणारे आणि या देशाबरोबर राजकीय संबंध प्रस्थापित करणारा भारत हा पहिला देश होता. मालदीवची भारताच्या पश्चिम किनाऱ्याशी जवळीक (मिनिकॉयपासून जेमतेम ७० नॉटिकल मैल आणि भारताच्या पश्चिम किनाऱ्यापासून ३०० नॉटिकल मैल आहे. मालदीवच्या या विशिष्ट भू-राजकीय स्थानामुळे मालदीव हे भारतासाठी सामरिकदृष्ट्या अतिशय महत्त्वाचा देश आहे. भारताच्या दक्षिणेकडे असणाऱ्या मालदीव या छोट्याशा बेटांचा समूह असणाऱ्या देशाची लोकसंख्या जेमतेम ६ लाख एवढी आहे. याचे आकारमान ३९८ चौरस किलोमीटर इतके आहे. मालदीव हा ३७ बेटांचा समूह असला तरी तेथील ४ ते ५ बेटांवरच मनुष्यवस्ती आहे. त्यापैकी मालदीवची राजधानी असणाऱ्या मालेमध्ये लोकसंख्येची घनता सर्वाधिक आहे. मालदीवमधील भारताच्या धोरणात्मक भूमिकेचे महत्त्व सर्वज्ञात आहे. उभय देशांमधील परस्पर हित व रणनितिक गरज लक्षात घेता गेली अनेक दशके 'इंडिया फर्स्ट' हे मालदीव सरकारचे (GoM) भारतासाठी असणारे धोरण दोन्ही देशांच्या संबंधांना अधोरेखित करते. परंतु गेल्या काही वर्षांपासून "इंडिया आऊट" हा भारत विरोधी विचार मालदीव मध्ये मूळ धरत आहे. मालदीवमधील या बदलत्या राजकीय प्रवाहामागे चीन सारख्या देशाचे हितसंबंध गुंतलेले आहेत हे स्पष्ट होते. अशा परिस्थितीत दक्षिण आशियाच्या राजकारणात अमेरिकेची भूमिका देखील महत्त्वाची ठरते. या संबंध पार्श्वभूमीवर भारत-मालदीव संबंधांची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, त्यांच्यातील कुटणितिक, सांस्कृतिक, व्यापारी व पर्यटण आदी क्षेत्रातील संबंधात आलेली स्थित्यंतरे ही दक्षिण आशियाई राजकारणाच्या संदर्भात समजून घेण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत शोध निबंधात केला आहे.

भारत आणि मालदीव या दोन देशांदरम्यान भाषिक, सांस्कृतिक, धार्मिक आणि व्यावसायिक अशा विविध स्तरांवरील संबंध आहेत. त्यामुळे उभय देशांदरम्यान अतिशय जवळचे, सौहार्दपूर्ण आणि बहुआयामी संबंध प्रस्थापित झाल्याचे ऐतिहासिक अवलोकनातून स्पष्ट होते. भारताच्या दक्षिणेकडे असणाऱ्या मालदीव या छोट्याशा बेटाची लोकसंख्या जेमतेम ६ लाख आहे. याचे आकारमान ३९८ चौरस किलोमीटर इतके आहे. मालदीव हा ३७ बेटांचा समूह असला तरी तेथील ४ ते ५ बेटांवरच मनुष्यवस्ती आहे. त्यापैकी मालदीवची राजधानी असणाऱ्या मालेमध्ये लोकसंख्येची घनता सर्वाधिक आहे. १९६५ मध्ये स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर मालदीवला मान्यता देणारे आणि या देशाबरोबर राजकीय संबंध प्रस्थापित करणारा भारत हा पहिला देश होता. भारताने १९७२ मध्ये सीडीए आणि १९८० मध्ये निवासी उच्चायुक्त स्तरावर आपले मिशन स्थापित केले. मालदीवने नोव्हेंबर २००४ मध्ये नवी दिल्ली येथे एक पूर्ण उच्चायुक्तालय उघडले, त्यावेळी मालदीवने जगातील केवळ चारच देशांमध्ये आपले अधिकृत कुटणितिक संबंध प्रस्थापित केले होते.

सांस्कृतिक संबंध

उभय देशांदरम्यान दीर्घकालीन सांस्कृतिक संबंध आहेत आणि हे संबंध सांधणारे दुवे आणखी मजबूत करण्यासाठी सातत्याने प्रयत्न सुरू आहेत. अलीकडेच मालदीवमधील तीन ऐतिहासिक मशिदी ज्यामध्ये शुक्रवार मशीद, माले', दक्षिण एरी एटोलमधील फेनफुशी मशीद आणि माले येथील धरुमवंता रसगेफानु मशीद लखनौ मधील भारतीय तज्ञांनी यशस्वीरित्या पुनर्संचयित केल्या आहेत. सांस्कृतिक देवाणघेवाण दोन देशांत नियमितपणे होत असते. डिसेंबर २००९ मध्ये, मालदीवच्या रॉक बँडने मार्च २०१० मध्ये नवी दिल्लीतील दक्षिण आशियाई बँड महोत्सवात भाग घेतला. मालदीवियन थिएटर ग्रुपने ICCR च्या प्रायोजकत्वाखाली दक्षिण आशियाई थिएटर फेस्टिव्हल, नवी दिल्ली येथे सादरीकरण करण्यासाठी भारतात प्रवास केला. जुलै ते सप्टेंबर २०१० या कालावधीत, भारतीय उच्चायुक्तालयाने पर्यटन आणि संस्कृती मंत्रालय आणि इंडिया क्लब यांच्या सहकार्याने भारत-मालदीव फ्रेंडशिप फेस्टिव्हल [INMAFF] आयोजित केला होता आणि माले येथील उद्घाटन समारंभाला अध्यक्ष नशीद आणि मंत्रिमंडळातील सदस्य उपस्थित होते. त्याचबरोबर या सोहळयास भारतीय पाहुणे देखील उपस्थित होते. जुलै २०११ मध्ये उद्घाटन झालेल्या माले येथील भारतीय सांस्कृतिक केंद्रामुळे उभय देशांमधील सांस्कृतिक उपक्रमांना आणखी चालना मिळण्यास मदत झाली.

भारत आणि मालदीवमधील करार

भारत आणि मालदीव यांनी द्विपक्षीय सहकार्याच्या विविध पैलूंचा समावेश करणारे अनेक करार केले आहेत. दोन देशांमधील काही प्रमुख करार पुढीलप्रमाणे आहेत :

भारत व मालदीव मधील परस्पर संबंध हे कोणत्याही राजकीय वादग्रस्त मुद्द्यांपासून मुक्त आहेत. मिनिकॉय बेटावर मालदीवचा एकेकाळी असणारा दावा हा उभय देशांत काहीसा तणाव निर्माण करणारा होता. हा मुद्दा देखील दोन्ही देशांतील १९७६

च्या सागरी सीमा कराराद्वारे सोडवला गेला. या कराराद्वारे मालदीवने मिनिकॉयला भारताचा अविभाज्य भाग म्हणून मान्यता दिली आहे (https://www.mea.gov.in).

मैत्रीचा करार (१९८१): १९८१ मध्ये स्वाक्षरी झालेला भारत आणि मालदीव यांच्यातील मैत्रीचा करार दोन्ही देशांमधील घनिष्ठ आणि मैत्रीपूर्ण संबंध अधोरेखित करतो. हे सार्वभौमत्वाचा परस्पर आदर, एकमेकांच्या अंतर्गत बाबींमध्ये हस्तक्षेप न करण्यावर आणि समान हिताच्या क्षेत्रात सहकार्य करण्यावर भर देते.

द्विपक्षीय गुंतवणूक प्रोत्साहन आणि संरक्षण करार (BIPPA): भारत आणि मालदीव यांच्यातील BIPPA चे उद्दिष्ट एका देशाकडून दुसऱ्याच्या प्रदेशातील गुंतवणुकीला प्रोत्साहन आणि संरक्षण देणे आहे. २०१३ मध्ये स्वाक्षरी केलेला हा करार द्विपक्षीय गुंतवणुकीचा प्रवाह वाढविण्यासाठी आणि आर्थिक सहकार्य सुलभ करण्यासाठी कायदेशीर चौकट प्रदान करतो.

सीमाशुल्क बाबींमधील सहकार्यावरील करार: सीमाशुल्क प्रशासनामध्ये भारत आणि मालदीव यांच्यातील सहकार्य वाढवणे, सीमाशुल्क गुन्ह्यांचा सामना करणे आणि व्यापार सुलभीकरणाच्या उपाययोजना सुलभ करणे हे या कराराचे उद्दिष्ट आहे. २००८ मध्ये स्वाक्षरी केलेले, हे दोन्ही देशांच्या सीमाशुल्क अधिकाऱ्यांमध्ये परस्पर सहाय्य आणि माहितीची देवाणघेवाण करण्यास प्रोत्साहन देते.

आर्थिक आणि तांत्रिक सहकार्यावरील करार: १९७८ मध्ये स्वाक्षरी केलेला हा करार भारत आणि मालदीव दरम्यान आर्थिक आणि तांत्रिक सहकार्यासाठी एक फ्रेमवर्क प्रदान करतो. यामध्ये पायाभूत सुविधांचा विकास, क्षमता निर्माण, मानव संसाधन विकास आणि तांत्रिक सहाय्य कार्यक्रम यासारख्या क्षेत्रांचा समावेश आहे.

संरक्षण सहकार्यावर सामंजस्य करार (एमओयू): भारत आणि मालदीव यांनी द्विपक्षीय संरक्षण संबंध मजबूत करण्यासाठी, सागरी सुरक्षा वाढवण्यासाठी आणि संयुक्त लष्करी सराव आणि प्रशिक्षण कार्यक्रमांना प्रोत्साहन देण्यासाठी संरक्षण सहकार्यावर सामंजस्य करार केले आहेत. हे करार हिंदी महासागर क्षेत्रातील शांतता आणि स्थिरता राखण्यासाठी सामायिक वचनबद्धतेचे प्रतिबिंबित करतात.

सागरी सहकार्यावर करार: भारत आणि मालदीवमध्ये चाचेगिरी, सागरी दहशतवाद आणि बेकायदेशीर मासेमारी यांसारख्या सामान्य आव्हानांना तोंड देण्यासाठी सागरी सहकार्यावर करार आहेत. हे करार संयुक्त गस्त, माहितीची देवाणघेवाण आणि सागरी सुरक्षा आणि पाळत ठेवण्याची क्षमता वाढविण्यास मदत करतात.

हवाई सेवा करार: भारत आणि मालदीव यांच्यातील हवाई सेवा करार हवाई कनेक्टिव्हिटी सुलभ करतो आणि दोन्ही देशांमधील पर्यटन, व्यापार आणि लोकांच्या परस्पर देवाणघेवाणीला प्रोत्साहन देतो. या करारामुळे नियुक्त एअरलाइन्सला भारत आणि मालदीव दरम्यान नियोजित उड्डाणे चालवण्याची परवानगी प्राप्त होते तसेच पर्यटन आणि आर्थिक सहकार्याला प्रोत्साहन मिळते.

उपरोक्त सर्व संधी आणि करार हे भारत आणि मालदीव यांच्यातील द्विपक्षीय सहकार्याचे बहुआयामी स्वरूप प्रतिबिंबित करतात. या करारांमध्ये राजकीय संबंध, आर्थिक सहकार्य, संरक्षण संबंध, सागरी सुरक्षा आणि लोकांमधील परस्पर देवाणघेवाण यासारख्या क्षेत्रांचा समावेश होतो. या कराराद्वारे परस्पर सहकार्य वृद्धिंगत करणे आणि समान आव्हानांचा सामना करण्यासाठी संयुक्त प्रयत्नांची एक कायदेशीर चौकट प्रदान केली गेली आहे.

राजकीय आणि कुटणितिक संबंध

भारत आणि मालदीव दरम्यान आजपर्यंत उच्च स्तरावरील नियमित संपर्कांमुळे द्विपक्षीय संबंध कायमच जोपासण्याचा आणि ते दृढ करण्याचा प्रयत्न केला गेला आहे. राजकीय संबंध प्रस्थापित झाल्यापासून भारताचे प्रधानमंत्री मालदीवला भेट देतात. माजी राष्ट्रपती गयूम यांनी भारताचे अनेक दौरे केले. राष्ट्रपती मोहम्मद नशीद यांचा पदभार स्वीकारल्यानंतर डिसेंबर २००८ मध्ये भारताचा पहिला परदेश दौरा होता. ऑक्टोबर २००९ मध्ये, राष्ट्रपती नशीद यांनी हवामान बदल आणि तंत्रज्ञान हस्तांतरणावरील दिल्ली उच्चस्तरीय परिषदेत भाग घेतला. २०१० मध्ये राष्ट्रपती नशीद यांनी दोनदा भारताला भेट दिली, प्रथम जानेवारीमध्ये चेन्नई येथे CII-भागीदारी शिखर परिषदेसाठी आणि ऑक्टोबरमध्ये नवी दिल्ली येथे १९ व्या राष्ट्रकुल क्रीडा स्पर्धेच्या उद्घाटन समारंभात सहभागी ते सहभागी झाले, आणि द्विपक्षीय संबंधांना वृद्धिंगत करण्यासाठी प्रयत्न केले. यानंतरही मालदीवच्या राष्ट्रपतींनी भारताला अधिकृत भेटी देऊन भारताबरोबरचे संबंध वृद्धिंगत करण्यासाठी अनेक परस्पर सहमितीचे करार-मदार केले. आंतरराष्ट्रीय मुद्द्यांवर मालदीवने यूएन, कॉमनवेल्थ, एनएएम आणि सार्क यांसारख्या बहुपक्षीय मंचांवर सातत्याने भारताला पाठिंबा दिला आहे. कॉमनवेल्थ सरचिटणीस म्हणून श्री कमलेश शर्मा यांच्या उमेदवारीला पाठिंबा देणारा मालदीव हा पहिला देश होता. मालदीवने यूएन सुधारणांवरील G-4 मसुदा ठरावांनाही सह-प्रायोजित केले. मालदीवने २०१९-२० या कालावधीसाठी यूएन सुरक्षा परिषदेत कायमस्वरूपी जागेसाठी भारताच्या उमेदवारीला पाठिंबा दिला आहे.

द्विपक्षीय सहाय्य

भारत मालदीवला त्याच्या विकास प्रक्रियेत सातत्याने मदत करीत आलेला आहे. काही प्रमुख प्रकल्पांच्याद्वारा भारताकडून मालदीवला भरीव मदत केली जाते. त्यामध्ये इंदिरा गांधी मेमोरियल हॉस्पिटल: (IGMH) १९८६ मध्ये माजी प्रधानमंत्री राजीव गांधी यांच्या मालेच्या भेटीदरम्यान, यावर सहमती झाली होती व त्याद्वारा भारतीय सहाय्याने माले येथे वैद्यकीय संकुलाची १९९५ मध्ये स्थापना त्याचे ऊदघाटन करण्यात आले. IGMH, माले हे आता मालदीवमधील सर्वात प्रगत तृतीयक देखभाल

रुग्णालय म्हणून काम करते आणि भारताच्या सहाय्याचे हे सहज दिसणारे प्रतीक आहे. मालदीव. सध्या, मालदीव सरकार रुग्णालयाचे व्यवस्थापन चालविण्याची जबाबदारी घेत असले तरी, भारत सरकार संस्थेला भरीव मदत देत आहे. भारताचे माननीय पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग यांच्या नोव्हेंबर २०११ मध्ये मालदीवच्या भेटीदरम्यान, भारत सरकारने ३७.२४ कोटी रुपये खर्चून IGMH चे मोठे नूतनीकरण हाती घेण्याच्या करारावर स्वाक्षरी केली.

अभियांत्रिकी तंत्रज्ञान विद्याशाखा (FET): मालदीव इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्निकल एज्युकेशन (MITE) ची स्थापना अनुदान-सहाय्य प्रकल्प म्हणून १९९६ मध्ये भारत सरकार कडून करण्यात आली. विविध तांत्रिक/व्यावसायिक विषयांमध्ये वर्षाला किमान २०० विद्यार्थ्यांना प्रशिक्षित करण्याची क्षमता असलेल्या, MITE चे नाव बदलून अभियांत्रिकी तंत्रज्ञान विद्याशाखा (FET) असे करण्यात आले.

२६ डिसेंबर २००४ रोजी सकाळी मालदीवमध्ये आलेल्या त्सुनामीच्या लाटांमुळे मालदीवला सर्वात आधी मदत पोहोचवणारा भारत हा पहिला देश होता. INS म्हैसूर २० खाटांच्या हॉस्पिटलसाठी सुविधा, २० खाटांच्या सुविधा आणि २ हेलिकॉप्टर घेऊन २८ डिसेंबर रोजी पोहोचले. २९ डिसेंबर रोजी INS उदयगिरी आणि INS आदित्य यांच्यासोबत ती सामील झाली. सर्वात जास्त प्रभावित दक्षिणी प्रवाळांवर जहाजे चालवली गेली. जहाजांनी अन्नपदार्थ आणि औषधे वितरीत केली, त्यांच्या डॉक्टरांनी उभारलेल्या फील्ड हॉस्पिटलमध्ये रूग्णांवर उपचार केले, वीज जनरेटर आणि दळणवळण उपकरणे दुरुस्त केली आणि आवश्यकतेनुसार जहाजातून जाणाऱ्या हेलिकॉप्टरमधून रूग्णांना बाहेर काढले. भारताच्या मदत कार्याचा एकूण खर्च अंदाजे रु. ३६.३९ कोटी. त्सुनामी आणि संबंधित कारणांमुळे मालदीवला ज्या गंभीर आर्थिक अडचणींचा सामना करावा लागत आहे त्या लक्षात घेऊन राष्ट्रपती गयूम यांच्या आर्थिक मदतीच्या विनंतीला प्रतिसाद म्हणून भारत सरकारने २००५ मध्ये मालदीवला १० कोटी रुपयांची अर्थसंकल्पीय मदतही मंजूर केली. २००७ मध्ये पुन्हा, मालदीवमधील भरती-ओहोटीनंतर राष्ट्रपती गयूम यांच्या आवाहनानंतर, भारत सरकारने १० कोटी रुपयांची रोख मदत दिली (https://www.mea.gov.in). भारताकडून मालदीवला अशा प्रकारची मानवीय सहाय्यता व मदत सातत्याने केली जाते.

मालदीव मध्ये भारतीय गुंतवणूक

स्टेट बँक ऑफ इंडिया फेब्रुवारी, १९७४ पासून मालदीवच्या आर्थिक विकासात बेट रिसॉर्ट्स, सागरी उत्पादनांची निर्यात आणि व्यावसायिक उपक्रमांना प्रोत्साहन देण्यासाठी कर्ज सहाय्य देऊन महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावत आहे. ताज ग्रुप ऑफ इंडिया मालदीवमध्ये ताज एक्सोटिका रिसॉर्ट आणि स्पा आणि विवांता कोरल रीफ रिसॉर्ट चालवते. नोव्हेंबर २०१० मध्ये, GMR इन्फ्रास्ट्रक्चर (इंडिया) आणि KLIA (मलेशिया) कन्सोर्टियमने देशातील सर्वात मोठ्या आणि सर्वात महत्त्वाच्या विमानतळाचे नूतनीकरण आणि विस्तार करण्यासाठी २५ वर्षांच्या BOT करारावर माले आंतरराष्ट्रीय विमानतळ ताब्यात घेतले. यापूर्वी, नोव्हेंबर २००९ मध्ये, भारताच्या सुझलॉन एनर्जीने मालदीवच्या दक्षिण प्रांतात US$४० दशलक्ष गुंतवणुकीवर २५ मेगावॅटचे विंड फार्म उभारण्यासाठी सामंजस्य करार केला आणि दिल्लीच्या श्री एज्युकेअरने घियासुदिन शाळेचे व्यवस्थापन ताब्यात घेण्यासाठी सामंजस्य करार केला. , मालदीव सरकारच्या खाजगीकरण धोरणांतर्गत असा पहिला उपक्रम. जुलै २०१० मध्ये, बोम्मिडाला इन्फ्रास्ट्रक्चर ऑफ इंडियाने अप्पर दक्षिण प्रांतात २५-MW सौर ऊर्जा प्रकल्पासाठी करार केला. शिक्षण, अक्षय ऊर्जा, आरोग्य आणि कचरा व्यवस्थापन या क्षेत्रातील इतर प्रस्ताव देखील सक्रिय विचाराधीन आहेत.

'इंडिया आऊट' मोहीम आणि चीनचे हितसंबंध

मालदीवचे राष्ट्रपती मोहम्मद मुइज्जू यांनी ४ डिसेंबर २०२३ रोजी स्पष्ट केले की मानवतावादी सहाय्य आणि आपत्ती निवारण (HADR) आणि प्रशिक्षण उद्देशांसाठी द्वीपसमूह राष्ट्रात तैनात केलेल्या ७० हून अधिक सैन्याच्या माघारीसाठी भारतासोबत करार झाला आहे. यूएई आणि तुर्कस्तानमधून परतल्यानंतर त्यांनी हे वक्तव्य केले आहे.

मालदीवमध्ये दोन ध्रुव ॲडव्हान्स्ड लाइट हेलिकॉप्टर आणि एक डॉर्नियर विमान तैनात राहिल असे अपेक्षित आहे. मुइज्जू यांनी १८ नोव्हेंबर २०२३ रोजी माले येथे भूविज्ञान मंत्री किरेन रिजिजू यांची भेट घेतली तेव्हा भारताने आपले लष्करी कर्मचारी औपचारिकपणे मागे घेण्याची विनंती केली होती. मालदीवच्या परराष्ट्र धोरणात झालेला हा बदल अचानक झालेला नाही. तर हे कमीत कमी एक दशकापूर्वीच्या भारतविरोधी भावनांचा परिणाम आहे. हळूहळू भारतविरोधी जनमत तयार करण्याचा राजकारणी प्रयत्न करीत होते व त्यासाठी भारताच्या मालदीवच्या जमिनीवरील उपस्थितीला लक्ष्य करीत होते. त्यामुळे काही प्रमाणात जनमानसात भारत हा मालदीवच्या सार्वभौमत्वावर आघात करण्याचा प्रयत्न करीत असल्याची भीती निर्माण झाली होती. लोकांमधील या भावना सोलिह सरकारच्या अंतर्गत २०१८ पासून थोड्या काळासाठी स्थिर झाल्या होत्या. परंतु २०२३ च्या अध्यक्षीय निवडणूकांदरम्यान लोकांमधील या भावना हितसंबंधीय राजकारण्यांच्या प्रचारामुळे शिगेला पोहोचविण्याचे काम झाले.

तुर्की आणि संयुक्त अरब अमिराती (UAE) या दोन देशांचा अधिकृत दौरा संपल्यानंतर वेलाना आंतरराष्ट्रीय विमानतळावर आयोजित पत्रकार परिषदेत मालदीवचे नवनियुक्त राष्ट्रपती मुइज्जू यांनी मालदीवमध्ये भारताच्या सैन्य उपस्थितीबद्दल जाहीर वक्तव्य केले. यासंदर्भात भारत सरकारशी चर्चा केल्यानंतर भारतीय लष्करी जवानांना माघारी घेण्याबाबत करार झाला आहे. हा करार सध्या तांत्रिक पातळीवर सुरू असल्याचे देखील त्यांनी स्पष्ट केले होते. त्यांची ही पत्रकार परिषद म्हणजे एकप्रकारचे 'इंडिया आऊट' या रणनीतीचाच भाग होते. कारण मालदीवमधील भारतीय सैन्य हटवणे ही मुइज्जूच्या पक्षाची मुख्य मोहीम होती. सध्या, मालदीवमध्ये

डॉर्नियर २२८ सागरी गस्ती विमान आणि दोन HAL ध्रुव हेलिकॉप्टरसह सुमारे ७० भारतीय सैन्य तैनात आहे. या संदर्भात, राष्ट्रपतींनी मालदीवच्या भूमीवर परदेशी लष्कराची उपस्थिती राहणार नाही आणि त्याकरिता मुख्य साधन म्हणून राजकीय माध्यमांचा वापर करण्यासाठी मालदीव वचनबद्ध असल्याचे स्पष्ट केले होते (द स्टेट्समन. ४ डिसेंबर २०२३).

आंतरराष्ट्रीय संबंधांचे अभ्यासक शैलेंद्र देवळाणकर यांच्या मते, 'भारताचे प्रधानमंत्री नरेंद्र मोदी यांनी लक्षद्वीप या भारतीय बेटांच्या निसर्गसौंदर्याचे कौतुक केल्यानंतर मालदीवमधील काही मंत्र्यांनी ज्याप्रकारच्या असभ्य प्रतिक्रिया व्यत केल्या आणि भारतीय प्रधानमंत्री यांचेवर अत्यंत उघडपणे, खालच्या पातळीवर जाऊन जी टीका केली त्याकडे काही मंत्र्यांचे व्यतिगत मत म्हणून दुर्लक्षित करता येणार नाही. तर याकडे गेल्या एक वर्षा पासून मालदीव मध्ये भारत विरोधी जी "तिरस्काराची संस्कृती"विकसित केली जात आहे आणि भारत आणि चीन मध्ये मालदीव वरुन जी सामरिक स्पर्धा सुरु आहे त्या दृष्टिकोनातून पहावे लागेल'. गेल्या काही वर्षांपासून 'इंडिया आऊट' ची घोषणा देऊन मालदीवमधून भारताने बाहेर पडावे असे उघडपणे म्हटले जात आहे. भारताविषयीची ही भावना मालदीवमध्ये बळावत चालली आहे ही बाब भारतासाठीच नव्हे तर एकूनच दक्षिण आशियाच्या सत्तासंतुलनासाठी चिंतेची बाब बनली आहे.

पर्यटन तणावाचा संभाव्य आर्थिक आणि राजकीय परिणाम

आर्थिक सहकार्य हा भारत-मालदीव संबंधांचा एक महत्त्वाचा आधारस्तंभ आहे, भारत मालदीवमधील सर्वात मोठा व्यापारी भागीदार आणि गुंतवणूकदारांपैकी एक आहे. सहकार्याच्या प्रमुख क्षेत्रांमध्ये पर्यटन, मत्स्यपालन, पायाभूत सुविधांचा विकास आणि अक्षय ऊर्जा प्रकल्पांचा समावेश आहे. सामाजिक-आर्थिक विकास कार्यक्रमांमध्ये भारताच्या सहाय्याचा उद्देश मालदीवमध्ये समावेशक विकास आणि गरिबी निर्मूलनाला चालना देणे हा आहे.

भारत-मालदीवमध्ये असे सौहार्दपूर्ण संबंध असताना गेल्या काही वर्षापासून भारताबरोबरच्या संबंधांमध्ये दुरावा निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. "इंडिया आऊट" च्या घोषणेने तर भारतविरोधाचे वातावरण अधिकच कलुषित केले आहे. याबाबत तज्ज्ञ अभ्यासकांचा एक असाही मतप्रवाह आहे की मालदीवचे नवनियुक्त अध्यक्ष हे चीनकडे अधिक झुकलेले आहेत.

४ जानेवारी २०२४ रोजी, भारतीय प्रधानमंत्री नरेंद्र मोदी हे लक्षद्वीपला गेले असता त्यांच्या लक्षद्वीपमधील भारताच्या समुद्रकिना-याच्या सौंदर्याची प्रशंसा करणाऱ्या सोशल मीडिया पोस्ट्सने हिंद महासागरातील बेट राष्ट्र, मालदीवशी राजकीय वाद निर्माण केला. स्वत:च्या समुद्रकिना-यावरील पर्यटनावर मोठ्या प्रमाणावर अवलंबून असणारा देश म्हणून, मालदीवच्या तीन कनिष्ठ मंत्र्यांनी भारतीय प्रधानमंतत्री यांचेवर टीका केली. या टिकेमुळे भारतीय सोशल मीडिया वापरकर्त्यांनी मालदीवर पर्यटन स्थळ म्हणून बहिष्कार टाकण्याचे आवाहन केले. वरवर पाहता ही घटना सोशल मीडियातील किरकोळ वाद आहे असे वाटू शकते, परंतु मालदीवचे नवे अध्यक्षांनी परराष्ट्र धोरणाच्या अधिक स्वतंत्रतेसाठी भारतीय सैन्याला मालदीव सोडण्यास सांगितले होते या पार्श्वभूमीवर निर्माण झालेला हा नवा वाद ठळकपणे समोर येतो. भारतीय नागरिकांनी मालदीवपासून दूर राहण्याचा निर्णय घेतल्यास त्याचा होणारा आर्थिक परिणाम हा लक्षणीय असू शकतो. २०२३ मध्ये, मालदीवला पर्यटकांचा पुरवठा करणारा भारत हा जगातील सर्वात मोठी बाजारपेठ होता (नीलांथी, समरणायके), परंतु आज भारतीय नागरिकांकडे इतर अनेक पर्यटनाचे पर्याय आहेत. विशेषत: मालदीवचे पर्यटनावरील आर्थिक अवलंबित्व आणि कर्ज सेवेसाठी परकीय चलन साठा वाढवण्याची गरज लक्षात घेता मालदीवच्या मंत्र्यांनी केलेल्या टिप्पण्या मालदीवसाठी व्यवसायाच्या दृष्टीकोनातून अत्यंत अयोग्य म्हणाव्या लागतील. परंतु मंत्र्यांच्या टीका-टिप्पणीनंतर त्याचे मालदीवबरोबरच भारतावरही काही विपरीत परिणाम होऊ शकतात. काही निरीक्षकांच्या मते, भारतातून मालदीवपर्यंतची बहुतेक उड्डाणे ही भारतीय मालकीच्या एअरलाइन्सद्वारे चालवली जातात, त्यामुळे एक अत्यंत महत्त्वाचा उत्पन्नाचा स्रोत भारताला गमवावा लागेल. त्याचबरोबर इतर अन्य द्विपक्षीय आयात-निर्यातीतून मिळणाऱ्या आर्थिक लाभांना दोन्ही देशांना मुकावे लागेल. त्यामुळे राष्ट्राध्यक्ष मोहम्मद मुइझ्झू यांच्या पुढील पाच वर्षांच्या कार्यकाळात द्विपक्षीय संबंध विस्कळीत होऊ न देणे आणि विवादाचे त्वरित निराकरण करणे हे दोन्ही देशांच्या हिताचे आहे. अलीकडील वादाबद्दल भारतात सार्वजनिक आक्रोश असूनही, भारत सरकारने आपल्या "शेजारी प्रथम" धोरणाचा भाग म्हणून मालदीवशी सकारात्मक संबंध राखण्याचा प्रयत्न केला आहे.

इंडो-पॅसिफिकमधील अमेरिकेची रणनीती व भारत - मालदीव संबंध

मुइझ्झू अध्यक्ष बनल्यानंतर मालदीवने "इंडिया फर्स्ट" धोरण संपविण्याचे संकेत देणे सुरु केले आहे. त्यावरून या भागातील अमेरिका-भारत-मालदीव संबंधावर होणारे दुरगामी परिणाम हे भारताची चिंता वाढविणारे आहेत. सध्याच्या मालदीव-भारत तणावाच्या स्थितीत अमेरिका या क्षेत्रात कोणत्याही प्रकारचा सहभाग घेताना दिसत नाही. उलट अमेरिकेने मालदीवशी आपले संबंध वृद्धिंगत करण्यावर लक्ष केंद्रित केले आहे. २०२२ मधील व्हाईट हाऊसची हाय-प्रोफाइल "इंडो-पॅसिफिक स्ट्रॅटेजी" दस्तऐवजामध्ये मालदीवचा संदर्भ येत नाही, परंतु भारताचा अनेक वेळा संदर्भ येतो आणि अमेरिका या प्रदेशात भारताच्या नेतृत्वाला कसे समर्थन देईल यावर भर दिलेला आहे. यावरून अमेरिका भारताला "इंडो-पॅसिफिक" भागात किती महत्वाचे स्थान देतो हे स्पष्ट होते. परंतु पर्यटनावरून निर्माण झालेला मालदीव-भारत संबंधातील तणाव असाच राहिला तर त्याचा अमेरिका-मालदीव संबंधांवर परिणाम होऊ शकतो. अमेरिकेने "इंडो-पॅसिफिक स्ट्रॅटेजी" दस्तऐवजातून मालदीवला वगळले असले तरी, त्याचे अनेक क्षेत्रांमध्ये मालदीवशी

धोरणात्मक सहकार्य सुरू आहे. मालदीव-भारत संबंधांच्या या नाजूक टप्प्यावर, अमेरिकेचे भारत-मालदीव संबंधांवर बारीक लक्ष आहे. कारण या परिस्थितीचा परिणाम हा अमेरिकेच्या भविष्यकालीन "इंडो-पॅसिफिक स्ट्रॅटेजी" वर निश्चितपणे पडणार आहे.

अशाप्रकारे विशेषत: दक्षिण आशियातील उभय देशांची भूराजकीय स्थिती व राजकरण हे केवळ आशिया खंडातीलच नव्हे तर संपूर्ण जगाच्या राजकारणाला प्रभावित करीत असल्याचे उपरोक्त विश्लेषणावरून स्पष्ट होते. उभय देशांदरम्यान भाषिक, सांस्कृतिक, धार्मिक आणि व्यावसायिक अशा विविध स्तरांवरील अतिशय जवळचे, सौहार्दपूर्ण आहेत. मालदीवमधील भारताच्या धोरणात्मक भूमिकेचे महत्त्व सर्वज्ञात आहे. उभय देशांमधील परस्पर हित व रणनितिक गरज लक्षात घेता गेली अनेक दशके ‘इंडिया फर्स्ट’ हे मालदीव सरकारचे (GoM) भारतासाठी असणारे धोरण दोन्ही देशांच्या संबंधांना अधोरेखित करते. परंतु गेल्या काही वर्षांपासून “इंडिया आऊट” हा भारत विरोधी विचार मालदीव मध्ये मूळ धरत आहे. मालदीवमधील या बदलत्या राजकीय प्रवाहामागे चीन सारख्या देशाचे हितसंबंध गुंतलेले आहेत हे स्पष्ट होते. अशा परिस्थितीत दक्षिण आशियाच्या राजकारणात अमेरिकेची भूमिका देखील महत्त्वाची ठरते. भारत-मालदीव मधील कुटणितिक, सांस्कृतिक, व्यापारी व पर्यटण आदी क्षेत्रातील संबंधात आलेली स्थित्यंतरे ही दक्षिण आशियाई राजकारणालाच नव्हे तर जागतिक राजकारणात महत्त्वाचे स्थान असणाऱ्या अमेरिकेच्या आशियाई हिताला सुद्धा आव्हान निर्माण करणारी ठरत आहेत. त्याचबरोबर चीनच्या वाढत्या हस्तक्षेपामुळे भारताच्या दक्षिण आशियाई हितसंबंधांना गंभीर धोका निर्माण झाले आहे. अशा आव्हानात्मक बदलाच्या परिस्थितीत भारताने आपले मालदीव बरोबरचे संबंध अधिक सजगतेने व संवेदनशीलपणे हाताळणे आवश्यक ठरते.

संदर्भ :

https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/Bilateral_Brief_Final_Jan_2023.

https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/Maldives-January-2012.

Samaranayake, Nilanthi. As Tensions with India Grow, Maldives Looks to China. India-Maldives dispute over tourism threatens bilateral ties.Thursday, January 18, 2024.

https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/Bilateral_Maldives.

https://www.thestatesman.com/world/agreement-reached-to-withdraw-indian-military-personnel-from-maldives-president-mohamed-muizzu-1503246617.html